

אברה או מציאה?

תוכן וצורה במשנה בבא מציעא פרק ב

א. פתיחה – שאלת עריכת המשנה

כפי שצוין בפתיחת מאמרי על מסכת סוכה,¹ חקר המשנה בתחילתו עסק בעיקר בחקר נוסח המשנה ועדיו ובשלבי התהוות המשנה ועריכתה. המחקר התלמודי עסק באופן מועט, אם בכלל, בקיומה של מגמה בדרך העריכה. למשל, ביחס לשאלת מקומם של קובצי הלכות בעלי סגנון דומה המופיעות במשנה, ידועה ומפורסמת הטענה המחקרית למגמה של הקלה על הזיכרון, מנמוטכניקה, ובדרך זו חוקרים רבים פתרו את עצמם מן הצורך לעסוק בשאלות של משמעות ומהות ביחס למגמות של עריכת המשנה.²

בבואנו לעסוק במגמת העריכה של המשנה עלינו לשאול תחילה את השאלה הבסיסית, מהי מטרתו של הקובץ המכונה בפנינו "משנה", ואף בעניין זה נחלקו החוקרים. מצד אחד קיימים חוקרים הסוברים כי זהו קובץ תורה שבעל פה שהועלה על הכתב באופן שימש כמקור לימודי, ומכאן דעתו של אברהם גולדברג, הסובר כי עריכת המשנה נעשתה לצרכים פדגוגיים ומתוך כך הוא גוזר מספר כללי עריכה וסידור.³ מן העבר השני, יש לציין את גישתו של י"נ אפשטיין אשר ראה במשנה קאנון משפטי שנועד לצרכי פסיקה וסבר שעיקר פעילותו של רבי היתה בכיוון זה.⁴ בתווך שביין שני הקצוות ניתן לציין גישתו של ח' אלבק, הסובר כי בראשית ימי בית שני היתה התורה שבעל פה ביסודה ביאור לתורה שבכתב, ועיקרה בסגנון המדרש.⁵

¹ ראו מאמרי: "סוד המשנה בעריכתה – מבנה פרק ד במשנה סוכה", **אסופות ג** (סוכה), נתיבות תשע"ג, עמ' 119-125.

² **הערת העורך**: בנושא זה של מגמה בעריכת המשנה וסוגיות התלמוד עוסק רבות הרב דוב ברקוביץ, שטוען למגמת עריכה מכוונת, ואף מתווה דרך לצורת לימוד שתחשוף את יסודות העריכה של משנה/מסכת/סוגיה. ראו על כך בספרו, **תלמוד חי** (עתידי לראות אור בקרוב בהוצאת קורן), בהקדמה, סעיף ה, וכן לפי מפתח העניינים בסוף הספר, בערכים: משנה – קווים לעריכתה ותלמוד בבלי – עריכה. דוגמה יפה לכך ניתן לראות בפרק מז בספר, על פרק א במסכת מגילה שבו מופיע קובץ המשניות של "אין בין".

³ ראו: אברהם גולדברג, "דרכו של ר' יהודה הנשיא בסידור המשנה", **תרכיץ כח** (תשי"ט), עמ' 260-269.

⁴ ראו: י"נ אפשטיין, **מבוא לנוסח המשנה**, עמ' 7-18. שם מפורט שרבי שנה תלמידיו משניות באופנים שונים ולפי דעות שונות, אך זה היה בעיקר לפני סידור המשנה ע"י רבי (ואמנם גם לאחר מכן), שכן לאחר הסידור, "במקום שהיו נמצאות איפוא מחלוקות ב'לשון' או ב'הלכה' בין התנאים וה'משניות'... בחר רבי כרגיל במשנת תנא אחד וקָמָה במשנתו..." (עמ' 7).

⁵ ראו: ח' אלבק, **מבוא למשנה**, פרק ו ('עריכת המשנה שלנו'), בעיקר בעמ' 105-110. אלבק טוען ש"העורך לא הציב לו למטרה לסדר במשנתו פסקי הלכות 'למעשה'...", וש"טעות היא להשוות את קובצו של רבי

בשנים האחרונות החלה להתפתח גישה חדשה ללימוד המשנה, גישה ספרותית המוצאת סדר ומשמעות במשניות בודדות, פרקים ומסכתות, לפי כלים ספרותיים המשמשים בניתוח ספרותי קלאסי, כגון: חלוקה ליחידות, מילות מפתח, מצלולים, הרמזים, ועוד. גישה זו מתייחסת למשנה כיצירה ערוכה ומחפשת את מגמתו של עורך המשנה והכלים הספרותיים שבהם הוא משתמש. את ניצניה של גישה זו ניתן למצוא גם במקורות קדומים, למשל בפירושו של מהר"ל מפראג לפרק א במסכת אבות, ובאופן מפוזר בפירושו של הרמב"ם, ועוד. אך באופן מסודר ועקבי, ניתוח ספרותי של המשנה והתייחסות אל הקובץ המשנאי כולו כיצירה ספרותית – זהו חידוש של השנים האחרונות.⁶

ב. חלוקת הפרק לשני חלקים

העיון בפרק השני במסכת בבא מציעא ילך בדרך זו, כאשר הניתוח של הפרק יתחלק לארבעה שלבים:

- [1] זיהוי מחרזות מילים או ביטויים מיוחדים החוזרים בפרק יותר מפעם אחת.
- [2] חלוקת הפרק ליחידות משנה על פי ביטוי ייחודי המאפיין כל יחידה.
- [3] סידור מחודש של הפרק, המבליט את יחידות המשנה אשר זוהו בשלב הקודם (באופן זה ייראה הפרק לקורא לא כפרוזה אלא כשיר).
- [4] ניתוח הפרק ומשמעותו הערכית על סמך מבנה זה.

לחיבור הפסקים של הרמב"ם...", אלא "מגמתו בסיודור המשנה היתה לשמור את דבריהם בדייקנות שלא ישתכחו..." (עמ' 105-108).

⁶ סקירה קצרה בנושא ראו במאמרו של הרב ד"ר אברהם וולפיש, "מבוא לשיטת העריכה הספרותית של המשנה", המופיע באתר של מכללת הרצוג, בכתובת: <http://www.herzog.ac.il/index.php/contact-us/96--/1251--q->. הרב וולפיש עצמו הנו אחד מפורצי הדרך בתחום זה, ראו מאמרו, "שיקולים ספרותיים בעריכת המשנה ומשמעותיותיהם", **נטועים** א (תשנ"ד), עמ' 33 ואילך, וכן בעבודת הדוקטור שלו, "שיטת העריכה הספרותית במשנה על פי מסכת ראש השנה", האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"א.

משנה בבא מציעא, פרק ב'⁷

[א] אלו מציאות שלו ואלו חייב להכריז.		
[ב] ואלו חייב להכריז: מצא פירות בכלי או כלי כמות שהוא, מעות בכיס או כיס כמות שהוא, צבוקי פירות, צבוקי מעות, שלשה מטבעות זה על גב זה, כריכות ברשות היחיד, וככרות של בעל הבית, וגזי צמר הלקוחות מבית האומן, כדי יין וכדי שמן – הרי אלו חייב להכריז.	רבי יהודה אומר: כל שיש בו שינוי חייב להכריז. כיצד? מצא עגול ובתוכו חרס, ככר ובתוכו מעות. רבי שמעון בן אלעזר אומר: כל כלי אנפוריא אין חייב להכריז.	אלו מציאות שלו: מצא פירות מפוזרין, מעות מפוזרות, כריכות ברשות הרבים, ועגולי דבילה, ככרות של נחתום, מחרוזות של דגים, ותחיתות של בשר, וגזי צמר הבאות ממדינתן, ואניצי פשתן ולשונות של ארגמן – הרי אלו שלו, דברי רבי מאיר.
[ד] מצא בחנות – הרי אלו שלו; בין התיבה ולחנני – של חנני. לפני שולחני – הרי אלו שלו; בין הכסא ולשולחני – הרי אלו לשולחני. הלוקח פירות מחבירו או ששלה לו חבירו פירות, ומצא בהן מעות – הרי אלו שלו; אם היו צרוזין – נוטל ומכריז.	מצא בגל ובכותל ישן – הרי אלו שלו. מצא בכותל חדש, מחציו ולחוץ – שלו; מחציו ולפנים – של בעל הבית; אם היה משכירו לאחרים, אפילו בתוך הבית – הרי אלו שלו.	[ג] מצא אחר הגפה או אחר הגדר גזולות מקושרין או שבבלין שבשדות – הרי זה לא יגע בהן. מצא כלי באשפה, אם מכוסה – לא יגע בו; אם מגולה – נוטל ומכריז.
[ז] אמר את האבדה ולא אמר סימניה – לא יתן לו, והרמאי, אף על פי שאמר סימניה – לא יתן לו. שנאמר: "עד דרוש אחיך אותו" (דברים כב, ב) – עד שתדרוש את אחיך אם רמאי הוא אם אינו רמאי.	[ו] ועד מתי חייב להכריז? עד כדי שידעו בו שכניו, דברי רבי מאיר; רבי יהודה אומר: שלש רגלים, ואחר הרגל האחרון שבעה ימים, כדי שילך לביתו שלשה ויחזור שלשה ויכריז יום אחד.	[ה] אף השמלה היתה בכלל כל אלה, למה יצאת? להקיש אליה, לומר לך – מה שמלה מיוחדת, שיש בה סימנים ויש לה תובעים; אף כל דבר שיש בו סימנים ויש לו תובעים – חייב להכריז.
מצא ספרים – קורא בהן אחת לשלשים יום, ואם אינו יודע לקרות – גוללן; אבל לא ילמוד בהן בתחלה, ולא יקרא אחר עמו.	מה יהא בדמים? רבי טרפון אומר: ישתמש בהן, לפיכך אם אבדו חייב באחריותן. רבי עקיבא אומר: לא ישתמש בהן, לפיכך אם אבדו אין חייב באחריותן.	[ח] כל דבר שעושה ואוכל – יעשה ויאכל, ודבר שאין עושה ואוכל – ימכר, שנאמר: "והשבותו לו" (דברים כב, ב) – ראה היאך תשיבנו לו.
מצא שק או קופה וכל דבר שאין דרכו ליטול – הרי זה לא יטול.	כלי כסף וכלי נחושת – משתמש בהן לצרכן אבל לא לשחקן; כלי זהב וכלי זכוכית – לא יגע בהן עד שיבא אליהו.	מצא כסות – מנערה אחת לשלשים יום, ושוטחה לצרכה אבל לא לכבודו.

⁷ זרימת הטבלה הנה בשורות מימין לשמאל.

<p>[ט] איזו היא אבדה? מצא חמור או פרה רועין בדרך – אין זו אבדה; חמור וכליו הפוכין, פרה רצה בין הכרמים – הרי זו אבדה.</p>		
<p>[י] מצאה ברפת – אין חייב בה, ברשות הרבים – חייב בה; ואם היתה בית הקברות – לא יטמא לה. אם אמר לו אביו 'היטמא', או שאמר לו 'אל תחזיר' – לא ישמע לו.</p>	<p>היה בטל מסלע – לא יאמר לו תן לי סלע, אלא נותן לו שכרו כפועל בטל. אם יש שם בית דין – מתנה בפני בית דין; אם אין שם בית דין – בפני מי יתנה? שלו קודם.</p>	<p>החזירה וברחה, החזירה וברחה, אפילו ארבעה וחמשה פעמים – חייב להחזירה, שנאמר: "השב תשיבם" (דברים כב, א).</p>
<p>מצוה מן התורה לפרוק, אבל לא לטעון. רבי שמעון אומר: אף לטעון. רבי יוסי הגלילי אומר: אם היה עליו יתר על משאו אין זקוק לו, שנאמר: "תחת משאו" (שם) – משאוי שיכול לעמוד בו.</p>	<p>הלך וישב לו, ואמר: 'הואיל ועליך מצוה – אם רצונך לפרוק, פרוק' – פטור, שנאמר: "עמו" (שם); אם היה (הנוזק לפריקה) זקן או חולה – חייב (לפרוק אף אם אין בעל החמור מסייע).</p>	<p>פרק וטען, פרק וטען, אפילו ארבעה וחמשה פעמים – חייב, שנאמר: "עזוב תעזוב" (שמות כג, ה).</p>
<p>היה אביו ורכו כבית השבי – פודה את רבו ואחר כך פודה את אביו. ואם היה אביו חכם – פודה את אביו ואחר כך פודה את רבו.</p>	<p>היה אביו ורכו נושאים משאוי – מניח את של רבו ואחר כך מניח את של אביו.</p>	<p>[יא] אבדתו ואבדת אביו – אבדתו קודמת; אבדתו ואבדת רבו – שלו קודמת. אבדת אביו ואבדת רבו – של רבו קודמת, שאביו הביאו לעולם הזה, ורבו שלמדו חכמה מביאו לחיי העולם הבא; ואם אביו חכם – של אביו קודמת.</p>

ג. שני פנים למצות השבת אבדה – פן של בעלות ופן של מצות סיוע

מהניתוח הספרותי של מבנה הפרק ניתן לראות כי הפרק מחולק לשני חלקים, אשר כל אחד מהם פותח בכותרת משלו: החלק הראשון, משניות א-ח, שכותרתו: "אלו מציאות שלו ואלו חייב להכריז?"; והחלק השני, ממשנה ט ועד סוף הפרק, שכותרתו: "איזו היא אבדה?".

בחלק הראשון יש שלוש פסקאות. הפסקה הראשונה (שורות 1-2 בטבלה) עוסקת בהגדרת המציאות שעליהן יש להכריז: משניות א-ב – הגדרת מאפייני החפץ; משניות ג-ד – הגדרת מאפייני המקום. הפסקה השנייה (שורה 3 בטבלה) עוסקת בהליך (פרוצדורה) ההשבה, הכולל את חובת ההשבה, הליך ההכרזה, והליך ההחזרה. הפסקה השלישית (שורות 4-5 בטבלה) עוסקת במחויבות של המוצא בשמירת המציאה שברשותו. חלק זה ערוך בצורה האופיינית למרבית פרקי המשנה שב"ס כאשר עיקרו של הפרק במרכזו. עיקרו של החלק הראשון הלא הוא משניות ה-ז, המגדירות את מצות השבת אבדה – מי חייב להכריז? על מה עד מתי? כיצד? – בצירוף מדרש ההלכה הרלוונטי.

מן המרכז מתפשט הפרק לצדדים, כאשר הפסקה הראשונה מגדירה את מקרי החיוב, והפסקה השלישית את רמת המחויבות. המעיין יוכל לראות כי הביטויים השכיחים בחלק זה הם "חייב להכריז" או "הרי אלו שלו". כמו כן, החפץ נקרא בחלק זה "מציאה" (ולא אבדה), והשותפים הפעילים הם המוצא והמציאה. השורש מ-צ-א מופיע ארבע עשרה פעמים בחלק זה, לעומת השורש א-ב-ד המופיע רק שלוש פעמים. למעשה, הדיון הוא לגבי הבעלות על המציאה לאחר שיצאה בטעות או נשכחה מרשות בעליה,⁸ והחידוש של התורה הנו, כי המציאה נשארת של בעליה כיון שיצאה מרשותו שלא מדעתו, ועל כן חל איסור על המוצא לקחתה לרשותו.

גם בחלק השני של הפרק יש שלוש פסקאות: הפסקה ראשונה עוסקת בחיוב ופטור ממצות השבת אבדה; הפסקה שנייה עוסקת בחיוב ופטור ממצות פריקה וטעינה; הפסקה שלישית עוסקת בדיני קדימויות למצוה, תוך הדגמה במצות השבת אבדה, פריקה וטעינה ופדיון שבויים. המעיין יוכל לראות כי הביטויים השכיחים בחלק זה הם "חייב להחזיר", "אין חייב בה". כמו כן, החפץ נקרא לאורך כל חלק זה "אבדה", והפעם גם המאבד נדרש לשתפות פעילה: "עֹזֵב תְּעֹזֵב עִמּוֹ"⁹ ו"הֵקֵם תְּקִים עִמּוֹ"¹⁰. השורש א-ב-ד מופיע כאן עשר פעמים, לעומת השורש מ-צ-א המופיע פעמיים בלבד. חלק זה ערוך באופן שאין עניינו השבת אבדה כפשוטה אלא הרחבה של מושג האבדה. אבדה אינה דווקא ההפך ממצאה, אלא היא דבר שעלול ללכת לאבדון.¹¹ כך נוכל להבין את הופעת מצוות פריקה וטעינה ומצוות פדיון שבויים כחלק אורגני מפרקנו. וכך מצינו גם במדרש ההלכה במפורש:

⁸ לכאורה נובע מכאן, כי הדיון במשניות ג2 ו-ד הוא במתח שבין המוצא ובין בעל המקום. איש מהם אינו טוען לבעלות קודמת על החפץ אלא טענתם היא לבעלות על המציאה, בדומה לענייני פרק א במסכת – "שניים או חזין בטלית" – ויש להשוות כאן לסוגיות הבבלי והירושלמי על משניות אלו.

⁹ שמות כג, ה.

¹⁰ דברים כב, ד.

¹¹ סמך לגישה זו ניתן למצוא גם בפשוטו של מקרא.

‘לכל אבדת אחיך’ (דברים כב, ג) – לרבות קרקעו, שאם ראה מים שוטפין
ובאין להשחית בנזן חבירו או שדהו, חייב לגדור בפניהו למנען. דבר אחר:
‘לכל אבדת אחיך’ – אבדת גופו, שחייב לרפאותו אם חלה.
[מדרש תנאים, דברים כב, ג]

ההשוואה בין שני החלקים של הפרק יש בה כדי להצביע על שתי גישות למצות השבת
אבדה. החלק הראשון עוסק בדיון בדיני ממונות: חפץ אשר נמצא ברשות הרבים ובעליו
אינם ידועים – מי יזכה בו? לעומת זאת, החלק השני עוסק במצות עזרה לזולת: אדם אשר
גופו או ממונו עלולים לאבדון. ואכן, הפתיחה של החלק הראשון היא: “אלו מציאות שלו
ואלו חייב להכריז?” (שאלה ממונית), והפתיחה של החלק השני היא: “איזו היא אבדה?”.
החלק הראשון משתלב היטב בענייני המסכת כולה. שייכות ממונית מורכבת בדרך כלל
מצירוף של רשות ובעלות. החפץ נמצא ברשותו של האדם אשר הוא בעליו. מסכת בבא
מציעה עוסקת במקרים המיוחדים שבהם נוצרה הפרדה בין האדם אשר הוא בעליו של
החפץ לבין האדם האחר אשר החפץ נמצא ברשותו: הטלית שבידי השניים שאוחזין בה
(פרק א), המציאה (פרק ב), הפיקדון (פרק ג), וכך גם החפץ שביד האומן (פרק ו) והסחורה
שביד הפועלים (פרק ז). המשותף לכל המקרים הללו היא העובדה כי נוצר נתק מרצון או
מאונס בין הבעלות לבין הרשות והשליטה, וכך נוצר מצב שהחפץ נמצא ברשות אדם אחד
אך הנו בבעלות אדם אחר.

כך גם המציאה, המתוארת בחלק הראשון של הפרק, נמצאת ברשות מוצאה אך אינה
בעלותו. ובאה המשנה ומגדירה: “אלו מציאות שלו ואלו חייב להכריז”, כלומר מתי
הרשות שבה נמצא החפץ תהפוך להיות לבעלות, ומתי נוציא את החפץ מרשות המוצא
ונעבירה חזרה לבעליה הקודמים. הביטויים המופיעים בחלק זה הם: “הרי אלו שלו”,
“חייב להכריז”, והאפשרות הנוספת “הרי זה לא יגע” – כלומר: אתה, המוצא, אל תכניס
אותה כלל לרשותך.

מדרש ההלכה המופיע במרכז חלק זה – “מה שמלה מיוחדת, שיש בה סימנים ויש לה
תובעים; אף כל דבר שיש בו סימנים ויש לו תובעים – חייב להכריז” – מגדיר חפץ שיש לו
סימנים ויש לו תובעים, כך שניתן להשיבו לבעליו הראשונים, ולכן חלה חובת השבה.
לעומת זאת, במקרה שלא ניתן להשיבו לבעליו הקודמים (כי הם אינם תובעים או לא ניתן
לוודא באמצעות סימנים כי חפץ זה אכן שלהם) – הרי הוא של מוצאו.

הדוגמאות המופיעות במשנה הן של חפצים שגרתיים שנפלו או הושארו (פירות
מפוזרים, מעות מפוזרים וכו’) למול חפצים ייחודיים שהונחו (ציבורי פירות, ציבורי מעות
וכו’). בקבוצה הראשונה נמנים חפצים שמן הסתם בעליהם ויתר עליהם, ולכן הרי הם של
מוצאם; ולעומת זאת, בקבוצה השנייה נמנים חפצים אשר ניכר על פי מיקומם, צורת
אריזתם או חשיבותם כי הונחו בכוונה או שבעליהם לא ויתר עליהם והוא יחזור לקחתם,
וכאן קובעת המשנה שהמוצא “חייב להכריז”, או לעתים “לא יגע בהם”, שכן כך ישוב
החפץ לבעליו הראשון באופן המיטבי.

בהקשר של חלק זה עורך המשנה מצרף את המקרים שבהם החפץ נמצא בין שתי
רשויות, כגון: קיר שבין שני בתים (“מצא בכותל, מחציו ולפנים... ומחציו ולחוץ...”),
בחנות או אצל חלפן כספים (“מצא בחנות... בין התיבה ולחוננו... לפני השולחני... בין
הכסא ולשולחני...”). מקרים אלו החוזרים ומביעים את הנושא שבו עוסקה המשנה – חפץ

שאינו נמצא ברשות בעליו. בחלק זה מופיעות גם הלכות ההכרזה והליך ההחזרה (משניות ו-ז). משנה ה, החותמת את החלק הראשון של הפרק, עוסקת במחויבות מוצא האבדה לשמירתה, והמצב המתואר בה מתאים ונכון לכל החלק הראשון של הפרק, מצב שבו המוצא אינו יודע מי המאבד.

החלק השני של הפרק עוסק באבדה, והוא פותח בכותרת: "איזו היא אבדה?". העיסוק אינו בדיון הממוני לגבי בעלות על החפץ שאינו ברשות בעליו, אלא עיסוק בצד המצוותי של מצות השבת אבדה, ובהקשר זה הופכת מצות השבת אבדה למצות הצלת הזולת או ממונו מאבדון. לכך נותנת המשנה שלוש דוגמאות בסדר עולה של חשיבות: [1] בהמת חברו שברחה. [2] בהמת חברו שנפלה עם מטענה. [3] חברו בשבי. ובתמצית: האבדה היא בבעלות מאבדה, ומצוה לעזור לו ולהשיבה לרשותו. הביטויים החוזרים הם: "חייב להחזיר" (במקום הביטוי "חייב להכריז" בחלק הראשון של הפרק) למול "אין חייב בה" או "פטור", ופרטי המשניות עוסקות בחובת ההחזרה למול המאמץ הפיזי והכלכלי הכרוך בפעולה זו (החזירה וברחה, היה בטל מסלע – משנה ט), וכן בחובת ההחזרה למול מצוות אחרות (טומאה, כיבוד אב ואם – משנה י). המושגים כאן הם של חיוב ופטור במצות ההשבה – "חייב" לעומת "פטור"; ולא בשאלה הממונית למי החפץ שייך – "הרי אלו שלו" לעומת "חייב להכריז" או "לא יגע".

לעומת החלק הראשון שבו הפטור ממצות השבת אבדה היה תלוי בהקשר ממוני של חשיבות האבדה וסימנים המעידים שבעליה אינו חפץ בה – "פירות מפוזרים – הרי אלו שלו" – הרי שבחלק השני הפטור הנו כאשר בעל האבדה עצמו מתרשל מלהציל את ממונו, וכך גם 'המוצא' פטור מחובת ההצלה ("הלך וישב לו" או "טענה יתר על משאו"). תיאור תהליך ההשבה נעדר לחלוטין בחלק זה, כיון שהתיאור הוא של חפץ שבעליו ידוע אך החפץ הלך לאיבוד (ואכן הדוגמאות הן בעלי חיים שדרכם להלך), בניגוד לתיאור בחלק הראשון שעסק בחפץ שנותר במקומו ובעליו הם ש'הלכו לאיבוד' (הדוגמאות הן חפצים שאין דרכם להלך). על פי דברים אלו מובן מדוע כללה המשנה בחלק זה את דיני טעינה ופריקה ופדיון שבויים בכלל "איזו היא אבדה?", שהרי בחלק זה מתייחסת המשנה למצות השבת אבדה כסעיף בכלל המצוות של גמילות חסד וחובת הצלת חברו וממונו חברו.

ד. המקור בתורה

דואליות זו במצות השבת אבדה מופיעה כבר בתורה. מצות השבת אבדה מופיעה בתורה בשני מקומות. בפעם הראשונה בפרשת משפטים:

כִּי תִפְגַּע שׁוֹר אֵיבֶךָ או תָּמְרוּ תֵּעָה הָשֵׁב תְּשִׁיבֵנוּ לוֹ. כִּי תִרְאֶה חֲמוֹר שֶׁנֶּאֱדָךְ רִבֵּץ תַּחַת מִשְׁאוֹ וְחִדְלֹתָ מֵעֹז לוֹ עֹזב תֵּעֹזב עִמּוֹ.

[שמות כג, ד-ה]

בפרשה זו מופיעות בסמיכות מצות השבת אבדה ומצות פריקה. מן הפשט עולה, כי בעליו של השור והחמור ידועים, שהרי מצוין כי השור או החמור שתועים בדרך הם של "אֵיבֶךָ", והחמור שרובץ תחת משא כבד מנשוא הוא "חמור שֶׁנֶּאֱדָךְ". כלומר, בניגוד למקובל בעולם

שאובדן ותקלה הן ענייניו של בעליהן, ולפיכך אדם זר העובר במקום אינו נדרש לסייע להשיב את האבדה שאינה שלו לבעליה או לסייע לאדם זר לו – באה התורה ומחדשת כי האדם מישראל מצווה להתייחס לאבדת חברו כאילו היתה שלו.¹² ואף אם המאבד הוא אויב או שונא שלך, אפילו כלפיו מצווה לעזור ולסייע. וממילא מובנת סמיכות הפרשיות של שתי מצוות אלו. על האדם להשיב את החמור התועה לבעליו, וכמו כן לסייע בפריקה וטעינה של חמור הרובץ תחת משאו. שתי המצוות הללו הן סניף של מצות "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ"¹³ המתקיימת בפועל הן בהשבת אבדה הן בפריקה וטעינה, שהרי שתייהן למעשה מהוות מצווה של השבת אבדה – מלשון אובדן וחסרון. בשני המצבים, אף שהמאבד אינו בהכרח יכול לתבוע עזרה, כגון שהוא אינו רואה אותך, התורה מצווה "עזוב תעזוב עמו" – עשה מאמץ לבוא לעזרתו, כיון שהוא במצב שהנו זקוק לעזרה וסיוע.

בפרשת משפטים מצוות השבת האבדה מתוארת ביחס לחמור או שור התועים בדרך, שבעליהם אינו יודע להיכן נעלמו, אך ידוע למוצא מי הבעלים (כנראה לפי זיהוי למי שייך בעל החיים), והמוצא מצווה לסייע להשיבם ואפילו ארבע וחמש פעמים. מצווה זו מפורטת היטב בחלקו השני של הפרק במשנה.

אך למול הפסוקים שבפרשת משפטים ניצבים הפסוקים בפרשת כי תצא בספר דברים:

לֹא תִרְאֶה אֶת שׂוֹר אַחִיךָ אוֹ אֶת שִׂי נִדְחִים וְהִתְעַלְמָתָּ מֵהֶם, הֲשִׁב תְּשִׁיבֵם לְאִחֶיךָ. וְאִם לֹא קְרוֹב אַחִיךָ אֲלֶיךָ וְלֹא יָדַעְתָּ וְאָסַפְתָּו אֶל תּוֹךְ בֵּיתְךָ וְהִיָּה עִמָּךְ עַד דָּרֹשׁ אַחִיךָ אֹתוֹ וְהִשְׁבֹּתוּ לוֹ. וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְחִמְרוֹ וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְשִׁמְלֹתוֹ וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְכָל אֲבֵדֹת אַחֶיךָ אֲשֶׁר תֵּאבֵד מִמֶּנּוּ וּמִצֵּאֲתָהּ לֹא תוּכַל לְהִתְעַלֵּם. לֹא תִרְאֶה אֶת חִמּוֹר אַחֶיךָ אוֹ שׂוֹרוֹ נְפִלִים בְּדֶרֶךְ וְהִתְעַלְמָתָּ מֵהֶם הֲקֵם תִּקְיָם עִמּוֹ.

[דברים כב, א-ד]

כאן בספר דברים התורה מרחיבה את המצווה מעבר למה שמופיע בספר שמות,¹⁴ ששם התורה לימדה את מצוות פריקה ואת מצוות השבת השור והחמור התועים בדרך. כאן השור והשה נידחים, ובנוסף לכך התורה מכילילה את המצווה גם לשאר חפצים, כולל שמלה ו"כל אבדת אחיך אשר תאבד ממנו ומצאתה".¹⁵ כמו כן, נוספה כאן גם מצוות טעינה – "הקם תקים עמו", שאף היא מיסוד העזרה לזולת מתוך העיקרון של "ואהבת לרעך כמוך".

ההבדל החשוב ביחס להשבת אבדה הוא, שכאן השה והחמור נידחים, כלומר הם לא רק תועים בדרך, ובעליהם איבד אותם, אלא הם נידחים, התרחקו מן הבעלים באופן שכלל

¹² הערת העורך: ראו בהרחבה על כך: אריאל פינקלשטיין, דרך המלך: גזענות ואפליית גוים בהלכה – אלטרטיבה הלכתית ומטא-הלכתית לספר 'תורת המלך', נתיבות תשע"א, בפרק "חידושה של תורה – פרקטיקה לאומית", עמ' 60-68, המציג את ייחודיות דיני התורה לעומת חוקי הגוים ביחס לחובת האדם לסייע לחברו ולהצילו. עניין זה הנו יוצא דופן מבחינה משפטית, כיון שיש כאן מצווה חיובית לסייע למי שזקוק לסיוע, ולא רק איסור לגרום נזק ולקייחח אחריות במקרה של היוזק (מה שמקובל בחוק בכל המדינות המתוקנות).

¹³ ויקרא יט, יח.

¹⁴ עיינו בדברי הרמב"ן לפסוקים בדברים, המסביר – לאור חלוקתו את מצוות ספר דברים למצוות מחודשות ומבוארות – שכאן זוהי 'מצווה מבוארת', כלומר כזו שכבר הוזכרה בתורה קודם, אך כעת יש בה פרטים נוספים המבארים ומרחיבים את המצווה.

¹⁵ כאמור, הדגש כאן הוא על שייכות החפץ האבוד לבעליו.

לא ניכרת בעלותו עליהם ושייכותו אליהם. כאן מתחדש לנו שהמצוה אינה רק להשיב את האבדה לבעליה כאשר הוא מוכר וידוע (ואפילו אויבך או שונאך), אלא יתר על כן, אפילו אחיך שאינך מכיר – "וְאִם לֹא קָרֹב אֶחֱיָךְ אֶלְיָךְ וְלֹא יִדְעָתוּ" – עליך לשמור על החפץ שלו שמירה טובה כדי להשיבו לרשותו כמקודם. כאן התורה מצווה אותנו להשיב חפץ שמצאנו ואבד מבעליו, ואף דורשת לחפש את המאבד ולטפל במציאה עד אשר נמצא את בעליה. החידוש שחידשה התורה הוא, כי למרות שהשור והשה נידחים, מחויב אתה להשיבם לבעליהם, וכך גם הביטוי החזור: "והתעלמת מהם", "לא תוכל להתעלם". זה החידוש של התורה: האדם מצווה לחפש את בעל האבדה גם אם אינו מכירו (חובת ההכרזה), וגם אם יש טורח ברדיפה אחריה ובשמירה עליה עד שיבוא בעליה לחפשה. החפץ נותר של בעליו למרות שהוא אינו ברשותו, ובכוא העת יבוא בעל האבדה וידרוש את אבדתו, כיון שהיא שייכת לו.

מצוה זו מפורטת היטב בחלק הראשון של הפרק, העוסק בחובת ההשבה, בהליך ההכרזה, ובהליך ההחזרה, ואף מרחיב במחויבות המוצא בשמירת המציאה שברשותו. בחלק זה אף מופיע מדרש ההלכה כחלק מדברי המשנה:¹⁶

אף השמלה היתה בכלל כל אלה [בכלל "אבדת אחיך"]. למה יצאת? להקיש אליה, לומר לך: מה שמלה מיוחדת, שיש בה סימנים ויש לה תובעים; אף כל דבר שיש בו סימנים ויש לו תובעים – חייב להכריז.

[משנה בבא מציעא, ב, ה]

שהרי בהעדר סימנים אין אתה מחויב להשיב, או אפילו אינך רשאי להשיב, שהרי ייתכן שאתה משיב את האבדה ל"רמאי" (משנה ז), לאדם שהמצוה שמצאת אינה שלו, וכך יוצא שגרמת אובדן לבעליה האמיתיים. כמו כן, אינך מחויב להשיב בהעדר תובעים, שהרי בהעדר תובעים השור והשה חסרי בעלים ואין למי להשיב. סימנים ותובעים אין עניינם בפרשת משפטים שבה הנושא בפסוקים הנו הצלת הזולת מאובדן ממונו אשר אבד ממנו. לעומת זאת, בפרשת כי תצא התורה מוסיפה גם את ההיבט הממוני של חובת השבת החפץ לרשות בעליו.

ה. סיכום

לסיכום, למצות השבת אבדה שני היבטים הכלולים יחד, הצד הממוני-הבעלותי והצד המצונתי-העזרתי. שני צדדים אלה, שראשיתם בתורה שבכתב בשני המופעים של המצוה, מהווים יחד את מכלול החיוב שחידשה תורה. מצד אחד, חובת השבת אבדה היא חלק ממצות "ואהבת לרעך כמוך" ומשמעות חובה זו הנה חסד ועזרה לזולת שלא ייגרם נזק ואבדון לממונו, נפשו או גופו; ומאידך, במצוה זו יש חידוש בהלכות ממון בקביעה שזיקת הבעלות על חפץ של אדם נשמרת גם לאחר יציאתו מרשות הבעלים ואבדתו ממנו. רבי, כעורך המשנה, שימר את שני ההיבטים שקיימים במצות השבת אבדה בשני חלקי הפרק: "אלו מציאות?", ו"איזו היא אבדה?".

¹⁶ מדרש זה מופיע גם במדרש תנאים, לדברים כב, ג, וכן בספרי דברים, פסיקא רנד.

ונסיים בדבריו של הרב בן-ציון מאיר חי עזיאל בעניין מצות השבת אבדה, המבליטים יפה את ייחודיותה של מצוה זו שבה זיכה הקב"ה את ישראל:

כל עניין השבת אבדה אינה דין ומשפט, שהרי אין שורת הדין מחייבת את כל אדם הרואה אבדה לקחת את האבדה אליו, ולהיטפל בה שמירה מעולה עד אשר ישיבנה לבעליה בשלמותה, וגם להכריז עליה פעם ושתיים ושלוש, ולחקור את בעליה בסימנין שהוא נותן – אלא כל דבריהם (כל פרטי הדינים של חז"ל במצוה זו, א"א) מצוה מיוחדת לישראל כדין אחוה, כדיוק לשון המקרא 'אבדת אחיך', 'עד דרוש אחיך אותו' (דברים כב, ב-ג).

[הרב בצמ"ח עזיאל, "העכו"ם והנוכרי בדיני ישראל",

התורה והמדינה, קובץ ד, ירושלים תשי"ב, עמ' כ]